श्लक्ष्णकं, क्ली, पूगफलम्। इति राजनिर्घण्टः॥ (त्रि, श्लक्ष्णमेव। स्वार्थे कन्।) मनोहरञ्च॥

श्लक्ष्णत्वक्, [च्] पुं, (श्लक्ष्णा मनोहरा त्वक् यस्य।) अश्मन्तकवृक्षः। इति राजनिर्घण्टः॥ सुन्दरवल्कलश्च॥

श्लग, इ व्रजे। इति कविकल्पद्रुमः॥ (भ्वा०-पर०-सक०-सेट्।)। अन्तःस्थतृतीयवर्णयुक्ततालव्यादिः। इ, श्लङ्गते। इति दुर्गादासः॥

श्लथ, त् क दौर्ब्बल्ये। इति कविकल्पद्रुमः॥ (अदन्तचुरा०-पर०-अक०-सेट्।) अन्तस्थः-तृतीययुक्तादिः। क, श्लथयति। इति दुर्गादासः॥

श्लथ, त्रि, (श्लथयतीति। श्लथ+अच्।) शिथिलः। यथा। "शिथिलः प्रश्लथः श्लथः।" इति जटाधरः॥ (यथा, माघे। ७। ६२।]

"श्लथशिरसिजपातभारा-
दिव नितरां नतिमद्भिरंसभागैः॥")

दुर्ब्बलः। इति श्लथधात्वर्थदर्शनात्॥

श्लाख, ऋ व्याप्तौ। इति कविकल्पद्रुमः॥ (भ्वा० पर०-सक०-सेट्।) अन्तःस्थतृतीययुक्तः। ऋ, अशश्लाखत्। इति दुर्गादासः॥

श्लाघ, ऋ ङ कत्थने। इति कविकल्पद्रुमः॥ (भ्वा० आत्म०-सक०-सेट्।) अन्तःस्थतृतीययुक्तः तालव्यादिः। कत्थनं प्रशंसा। ऋ, अश्लाघत्। ङ, श्लाघते गुणिनं गुणी। इति दुर्गादासः॥

श्लाघा, स्त्री, (श्लाघ कत्थने+अः। टाप्।) प्रशंसा। (यथा, रघुः। १। २२।

"ज्ञाने मौनं क्षमा शक्तौ त्यागे श्लाघाविपर्य्ययः।
गुणा गुणानुबन्धित्वात् तस्य सप्रसवा इव॥")

परिचर्य्या। अभिलासः। इति मेदिनी॥

श्लाघ्यः, त्रि, (श्लाघ+ण्यत्।) श्लाघनीयः। प्रशंस्यः। यथा,—

"गौरवितास्त्वाचार्य्यमिश्राः श्लाघ्यास्तत्प्रभवन्-
मुखाः॥"

इति त्रिकाण्डशेषः॥

(यथा, रघुः। ११। ८६।

"आहितो जयविपर्य्ययोऽपि मे
श्लाघ्य एव परमेष्ठिना त्वया॥")

श्लिकु, क्ली, (श्लिष्यति ग्रहादीनिति। श्लिष+"श्लिषेः कश्च।" उणा० १। ३३। इति कुः। कश्चान्तादेशः।) ज्योतिःशास्त्रम्। इत्युणादिकोषः॥

श्लिकुः, पुं, (श्लिष आलिङ्गने+कुः।) भृत्यः। इति सिद्धान्तकौमुद्यामुणादिवृत्तिः॥ षिद्धः। इत्युणादिकोषः॥

श्लिष, उ दाहे। इति कविकल्पद्रुमः॥ (भ्वा०-पर०-सक०-सेट्। क्त्वावेट्।) अन्तःस्थतृतीययुक्तः। उ, श्लेषित्वा श्लिष्ट्वा। इति दुर्गादासः॥

श्लिष, औ य लृ ञि श्लेषे। इति कविकल्पद्रुमः॥ (दिवा०-पर०-सक०-अनिट्।) अन्तःस्थतृतीययुक्तादिः। औ श्लेष्टा। य, श्लिष्यति। लृ, अश्लिषत्। आलिङ्गने तु अश्लिक्षत्। ञि श्लिष्टोऽस्ति। श्लेष आलिङ्गनम्। तच्च बाहुभ्यामेव रूढम्। श्लिष्यति कामपीति जयदेवः। प्राप्तावप्ययम्। श्लिष्यति वृक्षं लता। इति दुर्गादासः॥

श्लिष, क शेषे। इति कविकल्पद्रुमः॥ (चुरा०-पर०-सक०-सेट्।) अन्तःस्थतृतीययुक्तः। क, श्लेषयति। इति दुर्गादासः॥

श्लिषा, स्त्री, आलिङ्गनम्। त्रिकाण्डशेषः॥

श्लिष्टः, त्रि, (श्लिष+क्तः।) श्लेषयुक्तशब्दादिः। भिन्नार्थकैकरूपान्वितवाक्यम्। तस्य लक्षणं यथा,—

"श्लिष्टमिष्टमविस्पष्टमेकरूपान्वितं वचः।"

इति सरस्वतीकण्ठाभरणम्॥

श्लीपदं, क्ली, (श्रीयुक्तं वृद्धिमत् पदमत्रेति। पृषोदरादित्वात् साधु।) स्फीतपादादि। गोद इति भाषा। तत्पर्य्यायः। पादवल्मीकम् २। इति हेमचन्द्रः॥ (यथा, आर्य्यासप्तशत्याम्। ४८५।

"यन्नोपकारकं यन्न भूषणं यत् प्रकोपमातनुते।
गुरुणापि तेन कार्य्यं पदेन किं श्लीपदेनेव॥")

अथ श्लीपदाधिकारः। तत्र श्लीपदस्य विप्रकृष्टं निदानमाह।

"पुराणोदकभूयिष्ठाः सर्व्वर्त्तुषु च शीतलाः।
ये देशास्तेषु जायन्ते श्लीपदानि विशेषतः॥"

विशेषत इति वचनेनान्यत्रापि श्लीपदं भवति इति बोध्यते॥*॥ सामान्यं लक्षणमाह॥

"यः सज्वरो वंक्षणजो भृशार्त्तिः
शोथो नृणां पादगतः क्रमेण।
तत् श्लीपदं स्यात् करनेत्रकर्ण-
शिश्नोष्ठनासास्वपि केचिदाहुः॥"

तत् त्रिविधम्। वातिकं पैत्तिकं श्लैष्मिकञ्चेति। तेषां लक्षणमाह।

"वातजं कृष्णरूक्षं हि स्फुटितं तीव्रवेदनम्।
अनिमित्तरुजं चास्य बहुशो ज्वर एव च॥
पित्तजं पीतसङ्काशं दाहज्वरयुतं भृशम्।
श्लैष्मिकन्तु भवेत् स्निग्धं तथा पाण्डु गुरु स्थिरम्॥
त्रीण्यप्येतानि जानीयात् श्लीपदानि कफो-
च्छ्रयात्।
गुरुत्वञ्च महत्त्वञ्च यस्मान्नास्ति विना कफात्॥"

असाध्यमाह।

"वल्मीकमिव संजातं कण्टकैरुपचीयते।
सर्व्वात्मकं महत्त्वन्तु वर्ज्जनीयं विशेषतः॥
यत् श्लेष्मलाहारविहारजातै-
र्जातं तथा भूरिकफस्य पुंसः।
सास्रावमप्यत्र तु सर्व्वलिङ्गं
सकण्डुकं वापि विवर्ज्जनीयम्॥"*॥

श्लीपदस्य चिकित्सा।

"लङ्घनालेपनस्वेदरेचनै रक्तमोक्षणैः।
प्रायः श्लेष्महरैरुष्णैः श्लीपदं समुपाचरेत्॥१॥
सिद्धार्थशोभाञ्जनदेवदारु-
विश्वौषधैर्मूत्रयुतैः प्रलिम्पेत्।
पुनर्नवानागरसर्षपाणां
कल्केन वा काञ्जिकमिश्रितेन॥

श्लीपदमिति शेषः॥ २॥

"धत्तूरैण्डनिर्गुण्डीवर्षाभूशिग्रुसर्षपैः।
प्रलेपः श्लीपदं हन्ति चिरोत्थमपि दारुणम्॥३॥
असाध्यमपि यात्यन्तं श्लीपदं चिरकालजम्।
मूलेन सहचरायास्तालमिश्रेण लेपनात्॥
तालस्य फलरसो ग्राह्यः॥ ४॥
सप्तलास्थूलपत्राणां कल्कं तप्तेन वारिणा।
संमृष्टं लवणोपेतं सेवितं श्लीपदं हरेत्॥५॥
शाखोटवल्कलक्वाथं गोमूत्रेण युतं पिबेत्।
श्लीपदानां विनाशाय मेदोदोषनिवृत्तये॥६॥
रजनीं गुडसंयुक्तां गोमूत्रेण पिबेन्नरः।
वर्षोत्थं श्लीपदं हन्ति दद्रुकुष्ठं विशेषतः॥७॥
वर्षाभूत्रिफलाचूर्णं पिप्पल्या सह योजितम्।
सक्षौद्रं श्लीपदं लिह्यात् चिरोत्थं श्लीपदं जयेत्॥
गन्धर्व्वतैलसिद्धां हरीतकीं गोऽम्बुना पिबति।
श्लीपदविबन्धमुक्तो भवत्यसौ सप्तरात्रेण॥"

गन्धर्व्वतैलं एरण्डतैलम्। गोऽम्बुना गोमूत्रेण॥८॥ इति श्लीपदाधिकारः। इति भावप्रकाशः॥*॥ तस्य कर्म्मविपाको यथा। गोतमोऽपि क्वचिद्विशेषमाह। अनृतवागुल्वणो मुहुर्मुहुः संलग्नवाक् जलोदरो दारत्यागी कूटसाक्षी श्लीपदी॥ इति मिताक्षरायां प्रायश्चित्ताध्यायः॥ कूटसाक्ष्यस्य सूरापानसमत्वेनानुपातकत्वात् तत्कर्म्मजन्यश्लीपदरोगयुक्तेन पराकव्रतं कर्त्तव्यम्। इति मन्वादिमतम्॥

श्लीपदप्रभवः, पुं, (श्लीपदवत् प्रभवतीति। प्र+भू+अच्।) आम्रवृक्षः। इति शब्दमाला॥

श्लीपदापहः, पुं, (श्लीपदं अपहन्तीति। हन+डः।) पुत्रजीववृक्षः। इति त्रिकाण्डशेषः॥

श्लीलः, त्रि, (श्रीर्विद्यतेऽस्येति। श्री+लच्। रस्य लः।) लक्ष्मीवान्। इति श्रीलशब्दटीकायां स्वामी॥

श्लेषः, पुं, (श्लिष+घञ्।) संयोगः। तत्पर्य्यायः॥ सन्धिः २। इत्यमरः॥ दाहः। आलिङ्गनम्। इति श्लिषधात्वर्थदर्शनात्॥*॥ (यथा आर्य्यासप्तशत्याम्। ३८८।

"पुलकितकठोरपीवरकुचकलशश्लेषवेदना-
भिज्ञः।
शम्भोरुपवीतफणी वाञ्छति मानग्रहं
देव्याः॥"*॥

श्लिष्यतीति। श्लिष+"श्याद्व्यधास्रुसंस्रुति।" ३।१।१४१। इति णः।) शब्दालङ्कारविशेषः। तस्य लक्षणादिर्यथा,—

"वाच्यभेदेन भिन्ना यद्युगपद्भाषणस्पृशः।
श्लिष्यन्ति शब्दाः श्लेषोऽसावक्षरादिभिरष्टधा॥"

अर्थभेदेन शब्दभेद इति दर्शने काव्यमार्गे स्वरो न गण्यते इति च न ये वाक्यभेदेन भिन्ना अपि शब्दा यद्युगपदुच्चारणेन श्लिष्यन्ति भिन्नस्वरूपमपह्नुवते स श्लेषः॥*॥ स च वर्णपदलिङ्गभाषाप्रकृतिप्रत्ययविभक्तिवचनानां भेदादष्टधा। क्रमेणोदाहरणम्।